

FRANSIZ DİLİ TOPLUMSAL TARİHİ ÜZERİNE

About the Social History of French Language

Zeynep Gökçe AKGÜR BİLGE*

Öz: Dil ulusları ulus yapan en önemli öğelerden birisidir. Bugün dünya üzerinde yer alan uluslardan her birinin kendisine ait bir ulusal dili ve bu dillerin de ulusların geçmişinde belli bir toplumsal tarihi bulunmaktadır. Fransız dili de günümüzde önemli bir uygarlık dili durumundadır. Dil hem sürekli biçimde kullanılan, insanlar arasında anlaşma ve iletişim işlevini yerine getiren kendine özgü bir yapı hem de yüzyılların ürünü olan, durmaksızın değişen, yeni durum ve gereksinimlere uyum gösteren dinamik bir birikimdir. Böylelikle de toplumlara, kendilerinden önceki toplumların deneyim ve birikimlerini aktarmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde Latince'den başlayarak Fransızca da Fransızların ulusal dilleri olarak bu ulusun gelenek ve deneyimlerini günümüze taşımış, böylelikle de ulusal bütünlüklerini korumayı başarabilmişler ve tarih sahnesinde kendilerine önemli bir yer edinebilmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Dil, toplum, tarih, ulus, kültür, uygarlık

Abstract: Language is one of the most fundamental element for the formation of a nation. Every single nation on earth has a national language which has a substantial effect on the history of the nation. The French language is one of the most recognized language on the stage of human civilization. Language is both a highly utilized unique medium for communication and a continuously evolving, dynamically changing heritage of centuries long experiences. Throughout the historical progress, the French language -rooting from Latin- played a vital role in helping the French people to sustain their national sovereignty and to become an important actor in the historical arena by passing on the acquired experiences and traditions from generation to generation.

Keywords: Language, social, history, nation, culture, civilization

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Sakarya Meslek Yüksekokulu, zakgur@sakarya.edu.tr

GİRİŞ

“Milli duygu ve dil arasındaki bağ çok güçlüdür. Dilin milli ve zengin olması milli duygunun gelişmesinde başlıca etkidir.” Mustafa Kemal Atatürk bu sözünde dilin bir ulus için ne denli önemli olduğunu ve ulusal duygular üzerindeki güçlü etkisini vurgulamıştır. Dil bir ulusu ulus yapan en önemli öğelerden birisidir. Günümüzde dünya üzerinde birçok ulus vardır. Bu uluslardan her birinin kendine ait bir ulusal dili ve bu dillerin ulusların geçmişinde belli bir tarihi bulunmaktadır. Fransız dilinin köklü bir geçmişe sahip olması yanında Fransız topraklarında nasıl organize oldukları konusunda pek fazla bilgi sahibi olmadığımız ilk Kelt topluluklarıyla başlayıp Fransızların efsanevi ataları Galyalılarından günümüz Fransa’sına kadarki süreçte bu ulusun, dili aracılığıyla kurup geliştirdiği büyük Fransız uygarlığı ve kültürünü bugünlere taşıması Fransa tarihini oluşturan gerçeklerdir.

Yunanlıların Kelt dedikleri, Romalıların ise daha sonra Galyalı diye adlandıracakları gruplar belki de bir boylar ya da kabileler federasyonuydu.¹ Ancak dilleri ve kültürleriyle uygarlıklarını geliştirip yaydılar. Fransızlar bugün tarihlerini Galyalılarla başlatmaktadır.²

Fustel de Coulanges’a göre “Tarih, geçmişte meydana gelmiş her türden olayın bir yığılması değil insan toplumlarının bilimidir.”³ Dolayısıyla Fransız dilini tarihsel boyutu içerisinde değerlendirirken dilin kökeni, gelişmesi, geçirdiği aşamalar, toplumsal dönüşümlerin etki ve katkıları ve toplumsal özellikler bir bütünlük oluşturacaktır.

TOPLUMSAL YANIYLA DİL OLGUSU

Bir toplum oluşturmamanın öncelikle dile bağlı olduğu düşünüldüğünde dil ve toplum arasındaki etkileşimin önemi ortaya çıkmaktadır.

Toplumu oluşturan bireyleri bir arada tutan ve aralarında anlaşmalarını sağlayan dil toplumsal nitelikli bir olgudur. İnsanlar arası bir iletişim aracı olarak da tanımlanabilecek dil, simge düzeyinde toplum yaşantısını anlatır. Başka bir deyişle dil toplumu, toplumsal varlığı simgesel yolla anlatır.⁴ Demek oluyor ki dil toplumu yansıtan, insanlar arası ilişkileri belirleyip düzenleyen, “simgeleşmiş yaşantıyı”⁵ ya da kültür ve uygarlığı anlatan ve aktaran dolayısıyla toplumu oluşturan insanların tarihsel

¹ Miquel, Pierre, Histoire de la France, Des Gaulois a Napoléon, Tome 1, Editions Marabout, Belgique, 1976, s.21.

² A.e., s. 9.

³ Hobsbawm, E.J., “Toplumsal Tarihten Toplumun Tarihine”, Tarih ve Tarihçi, Derleyen Ali Boratav, 1. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, Eylül 2007, s. 257.

⁴ Saussure, Ferdinand de, Cours de Linguistique Générale, Editions Payot, Paris, 1972, s. 133.

⁵ Ergun, Doğan, 100 Soruda Sosyoloji El Kitabı, 5. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 157.

ve toplumsal evrimini gösteren toplumsal bir olgudur. Toplumsal kültür ve insanlığın ulaştığı uygarlık düzeyi yüzyılların birikimini taşır ve yansıtır. Bu bağlamda taşıyıcı öğelerden en önemlisi de dildir.

Toplumsal niteliğiyle dilin birincil işlevi iletişimdir. Dilin insanlar arası iletişimi sağlamak açısından toplum içerisinde olmazsa olmaz bir görevi vardır. Ancak bir imgeler, bir kurallar sistemi olarak dil konuşanların işi, görevi ya da yükümlülüğü değildir. Konuşanlar toplumsal yaşayışın bir gereği olarak bu olguyu edilgen (pasif) olarak kabullenip üstlenmişlerdir.⁶ Toplum üyeleri arasında iletişimin eksiksiz sağlanabilmesi için dilin, dolayısıyla iletişimin sözlü içeriğinin taşıdığı anlamın konuşanlarca anlaşılması gerekmektedir. Bu nedenle dilin toplumsal bir anlaşmaya ya da bireyler arasında varılmış olduğu varsayılan (saymaca) bir sözleşmeye dayandığı söylenebilir.⁷ Diğer bir anlatımla dilin toplum içerisinde bireyler arasında bağlayıcı, birleştirici bir işlevi olduğundan söz etmek gerekir. Dil toplumsal bir anlaşmaya dayandığına göre dilin içeriği, içinde geliştiği toplumsal çevreye ya da toplumun yaşantısına göre belirlenmiştir. Dil toplumsal yaşamın çeşitli görünümünü yansıtır. Bu bağlamda da dil ve toplum etkileşimi söz konusu olmaktadır. Ancak bilgi, deneyim, duygu, düşünce ortaklığı içinde olan, aynı toplumun bireyleri arasında bir anlaşma ve uyum söz konusu olabilmektedir. Tersine bir durumda ise iletişim engellenir. Demek oluyor ki dil içinde oluşup geliştiği toplumsal bütünlüğün ve uygarlık düzeyinin kültür birikimini oluşturan bir ortak payda durumundadır.

Dil hem sürekli biçimde kullanılan, insanlar arasında anlaşma, bildirişim, iletişim işlevini yerine getiren kendine özgü bir yapı hem de yüzyılların ürünü olan, durmaksızın değişen, yeni durum ve gereksinimlere uyum gösteren dinamik bir birikimdir. Böylelikle de toplumlara kendilerinden önceki toplumların deneyim ve birikimlerini aktarmaktadır.

Bir dilin sözcük dağarcığı ve ardındaki kavramlar insanlığın öyküsünü, tek tek dil topluluklarının ve toplumsal grupların ve bunları oluşturan bireylerin kültürünü yansıtır.⁸

DİL TÜREYİŞİ VE KURAMLARI

İlerleyen toplum ve toplumun artan gereksinimlerine yanıt verecek biçimde gelişen uygarlık düzeyi ve sosyokültürel değerlerin etki ve katkısının yanı sıra dinamik yapısı ve özelliği dolayısıyla dilin zaman içerisinde değiştiği bilinmektedir. Toplumu

⁶ Saussure, a.g.e., s. 30.

⁷ A.e., s. 100-101.

⁸ Akgür, Zeynep Gökçe, Özer, Emine Nilüfer, "Dil Kullanımına Göre Toplumsal Farklılaşma", Sosyoloji Yazıları 1, 1. Basım, Kızılelma Yayınları, İstanbul, Mart 2007, s. 43.

oluşturan bireylerin geçmişten aktardıkları birikim ve deneyimler de yine dillerin değişmesinde, gelişmesinde ve zenginleşmesinde etkili olmaktadır. Her toplum kendisinden öncekilerin bilgi ve deneyimlerinden yararlanarak yaşam koşullarını, kültür ve uygarlık düzeyini daha ileriye götürme çabası içindeyken dil de dinamik bir yapı olarak toplumsal kitlenin ağızında kuşaktan kuşağa, toplumdan topluma, coğrafyadan coğrafyaya sürekli bir değişme ve yenilenme süreci içersindedir. Geçmişten gelen birikim ve deneyimleri, bilgi ve kazanımları geleceğe aktarırken bu değişim ve dönüşüm sürecinde geçmişten beslenerek her geçen gün daha da gelişip yetkinleşmektedir.

Dünya var olup insanoğlu ortaya çıktığından buyana insanların anlaşmalarını sağlayacak dillerin nasıl oluştuğu, ilkel dillerin ya da ilk dillerin nasıl olduğu, dildeki çeşitlenmelerin nasıl gerçekleştiğine ilişkin soruların yanıtlarını bulma konusunda bilim ve felsefe adamları daima kafa yormuşlar, yüzyıllar boyu insanoğlu hep bu çabada olmuştur. Bu amaçla tarih süreci içersinde çeşitli dönemlerde düşün ve bilim adamları dilin türeyişini açıklamaya yönelik birçok kuram geliştirmişlerdir.

Eski Çağ Kuramları

Eski Çağ kuramları içinde ilk anılması gereken Hint kuramlarıdır. Hintlilerde dil biliminin ve felsefesinin gelişmesi Veda metinlerinin açıklamasıyla (tefsir) ilgilidir. Önceleri söz konusu metinlerin açıklanmasıyla (şerhi) ortaya konulan kuramlar ilk aşamada daha çok dinsel, mistik içerikte olmakla birlikte giderek doğrudan doğruya felsefi yani akli, metafizik bir içerik kazanmıştır. Hintlilerce söz de doğadaki başka güçler gibi Tanrısallaştırılmış böylelikle de kutsallaştırılmıştır. En eski dinlerden olan Veda dininde sözün tinsel gücü ana motiflerden biridir. Rigveda'da sözün gücü Tanrı'nın gücüne yakındır. Çünkü doğan ve yok olan insan sözünün temelinde başsız, sonsuz ve gelip geçmez olan Tanrısal söz bulunur.⁹ Rigveda'nın aktardığı biçimde Hint mitolojisine göre (X. Kitap, 71. İlahi) doğa Tanrılarında olan Vâc (lat.vox,fr.voix<ses>) aslında yıldırımın sesidir, doğrudan doğruya doğanın sesidir ve onun örneği, simgesi durumundadır.¹⁰ Bu bakımdan söz ya da ses sonsuzdur. Sözler ile anlamları ve bu iki ögenin birbirine bağlantısı sonsuzdur.¹¹ Bu dönemde geçerli olan dil felsefesi idi.

Yine Eski Çağ kuramlarından olan Yunan kuramları çerçevesinde Eflatun ve bir kısım filozof dilin doğal bir olgu olduğunu, insanların ya da konuşucuların onu doğuştan getirdiklerini savunmaktaydı. Bu kuramcılar “doğalcılar” olarak bilinmektedir. Sözcük ile simgelediği şey yani anlam arasında doğal ve dolayısıyla değişmez bir bağlantı olduğu görüşündedirler. Eflatun sözlerin doğal olduğunu

⁹ Akarsu, Bedia, Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 15.

¹⁰ Özdem, Ragıp, Dil Türeyişi Teorilerine Toplu bir Bakış, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara, 1944, s. 9-13.

¹¹ A.e., s. 10.

göstermek için bir benzetme yaparak “her iş için özel bir alet vardır. Örneğin delmek için burgu, dokumak için mekik, isimlemek için de isim” demektedir.¹² Aristoteles, Demokritos gibi diğer kuramcılar ise dilin insanlar arasındaki bir anlaşmadan bir sözleşmeden kaynaklandığı görüşündedir. Bir başka deyişle sözcükler anlamlarını bir uzlaşma sonucunda kazanmıştır. Bu kuramcılar da “uzlaşmacılar” adıyla bilinmektedir. Uzlaşmacılara göre sözcük ile anlam arasındaki uzlaşimsal, anlaşmayla oluşmuş bağlantı değişebilir niteliktedir. Bu durum da dilin değişebilirliğini açıklamaktadır.

Rigveda’daki Tanrısal söz Yunanlılarda “Logos”tur. Burada da söz gelip geçici değil sonsuzdur, varlıkla ayrılmaz bir birliği vardır. Herakleitos için Logos “Kosmos’un güdücüsüdür. Evrene egemen olan logos ne bir Tanrı tarafından yaratılmış ne de bir insan tarafından oluşturulmuştur. Her zaman var olmuştur, hâlâ da vardır ve daima da var olacaktır.”¹³

Dilin türeyişi ve çeşitlenmesi ile ilgili en önemli ikinci tezi Yunan dil filozofu Epikür’e bağlı okul ortaya koymuştur. Bu okul dili tarihsel bir olgu biçiminde ele alıp psikolojik koşullara bağlı olarak açıklamaktaydı. Bu görüşe göre diller insan topluluklarına ve ortama göre çeşitlilik göstermektedir. İlk dil insanın doğasından gelmiş ancak daha sonra gereksinimlerin etkisi ya da zorlamasıyla uzlaşma söz konusu olmuştur. Köken ve gramer (dilbilgisi) çalışmaları bu dönemde başlamış (M.Ö. IV. yy.) ve giderek gelişmiştir.¹⁴

Üçüncü olarak yine Eski Çağa ait Roman ya da Latin kuramlarına göre insanı dilin türlü seslerini çıkarmaya yönelten doğadır, nesnelere adlandıran ise gereksinimlerdir. Başka bir anlatımla belirli bir kültür aşamasında gereksinimleri karşılamak amacıyla dil olmuştur. Latinlerde dil çalışmaları Yunan taklitçiliğinden pek öteye gidememiştir. Romalılarda paleo linguistik kuramlarına ilişkin en önemli ve tek andaç şair Lucretius Carus’un “De Rerum Natura” (Eşyanın Tabiatı Üzerine) adlı felsefi şiirinin dil türeyişine ilişkin bölümüdür. Çeşitli Latin dilcileri de dil konusunda insanların doğada hayvanlar gibi yaşarken birbirleriyle işaretleşerek, daha sonra birtakım sesler çıkararak sonunda da konuşup anlaşmaya başladıklarını ve belirli bir kültür evresinde de dili oluşturduklarını öne sürmektedir. Böylelikle dünyanın her yerinde sözcükler bu biçimde rastlantı sonucu doğduğu için diller çeşitlenmiştir.¹⁵

Doğuda ise Arap-İslam toplumlarında Kur’an metni “ebedi kelam” (sonsuz söz) olması bakımından önemli ve ince, ayrıntılı araştırmalara konu olmuştur. Bu toplumlarda dil felsefesi ile ilişkili kuramlar özellikle Kur’an’daki Bakara suresinin 31. ayeti ile Rum suresinin 21. ayetinin tefsiri ile ilişkilidir. Bundan sonra İslam dininin yayılmaya başladığı ilk yüzyıllarda Kur’an’ın “Allah kelamı” olması dolayısıyla

¹² A.e., s. 14-15.

¹³ Akarsu, a.g.e., s. 16.

¹⁴ A.e., s. 20-21.

¹⁵ A.e., s. 26-27.

yaratılıp yaratılmadığı sorunu çevresindeki tartışmalar sonucunda -bilindiği üzere- “Kelam” denilen dini-felsefi bir bilim alanı ortaya çıkmıştır. Bu konuda iki başvuru kaynağını belirtmek gerekir. İlki, Arap bilgini Suyutlu Celaleddin’e ait El-Müzhir fi’ulûm-il lûga(t), Mısır, 1325, diğeri Hint-İslam hükümdarlarından Sıddık Hasan Mahmut Han’a ait El-Bülga(t) fi’usul-il lûga(t), İstanbul, 1296’dır.¹⁶ Adı anılan sözlükte Suyutlu Celaleddin dil ve leksikoloji (sözlükbilim) ile ilgili kuramlarını on altı soru etrafında toplamıştır. Bunlardan bazıları doğrudan dil türeyişi yani paleo-linguistik ile ilişkilidir. Hasan Mahmut Han’ın yapıtı ise diğेरinin bir özeti biçimindedir. Bu yapıtlardaki ana görüşe göre her şey Allah’ın dileğine göre belirli zamanda olmuş ve insanların payına kelam-söz düşmüştür. Kuşaklar türlü iklimlere dağılınca Allah’ın takdiriyle isimler ve sözler ortaya çıkmış ve Allah insana yazıyı öğretmiştir. Bu yazı Süryanice idi. Dil felsefesi İslam-Doğu dünyasında giderek metafizik ve mistik bir nitelik kazanmıştır.¹⁷

Orta Çağ Hıristiyan Kuramları

Aziz Augustinus (Saint-Augustin) “dillerin kaynağı insanların hayalciliğine bağlıdır” biçiminde fantastik bir açıklama getirmiştir. Akinolu Aziz Thomasius (Saint Thomas d’Aquin)’a göre Hıristiyanlığı açıklamak için ortaya atılan dinsel-metafizik kuramlar geçerliydi.¹⁸ Bu dönemde dil türeyişi konusu tarihsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Yeniçağ Kuramları

Bu kuramlar 15.-17. yüzyıllar Rönesans dönemi tarihsel etimoloji kuramlarıdır. Bu kuramlara göre akıl ve mantık sahibi olan insan kendisini anlatmaya çalışırken sözlü işaretler kullanarak dilin oluşumunu sağlamıştır. Tanrı vergisi olan söz söyleme yeteneği yani dil insan toplulukları arasındaki ilişkiyi sağlamakta ve insanı toplumsal bir varlık kılmaktadır.

Descartes (1596-1650) akılcılık (rasyonalizm) çerçevesinde dilin düşünceden kaynaklandığını savunmaktadır.

İnsanın kendi irade ve isteğiyle kumanda ettiği bedenine bağlı bir ruhu vardır. Hayvanların ise otomatik olarak işlev gören yalnızca bir bedenleri bulunur. Dilleri olmadığı için akılları da yoktur. Buna karşılık sağır ve dilsizler bile kendilerini anlatabilmeyi başarabilmektedir.¹⁹

¹⁶ A.e., s. 28.

¹⁷ A.e., s. 28-38.

¹⁸ A.e., s. 39-42.

¹⁹ Lagarde, André, Michard, Laurent, XVII. Siècle, Editions Bordas, Paris, 1970, s. 86.

Descartes'ın öğrencilerinden olan Port-Royal Okulunun (1660) temsilcilerinden Arnauld ve Lancelot yayımladıkları “Grammaire Générale et Raisonnée” (Genel ve Açıklamalı Dilbilgisi)sinde bir genel dil kuramı tasarlamaktadır. İnsanlarda mantık ve düşünce tek olduğuna göre dil yetisi de aynı olacaktır görüşünü savunmaktadır. Bu kuram çağdaş dilbilim akımlarından yapısalcılığa (structuralisme) kaynaklık etmiştir. Çünkü ilk olarak dillerin iki ayrı yapı düzeyleri bulunduğunu ortaya koymuşlardır. ”Derin yapı-yüzeysel yapı“ ikiliği bu iki kuramcıya dayanmaktadır. Dil yetisinin gerçekleşme biçimleri olan doğal diller arasındaki farklılıkların yüzeysel olduğu, bir görüntüden ibaret olduğu ve temelde tüm dillerin aynı olduğu görüşünü savunmaktadırlar.

18. yüzyılda ise Condillac, Jean-Jacques Rousseau gibi kuramcılar dil türeyişi konusunu dil-düşünce ilişkisi çerçevesinde incelemişlerdir. Rousseau (1712-1778) “Essai sur l’Origine des Langues” (Dillerin Kökeni Üzerine Deneme) da düşüncelerin gelişmesiyle dilin de zenginleşip geliştiğini öne sürmektedir. Dil ilk toplumsal kurum olduğundan ancak doğal nedenlerin etkisiyle oluşmuştur. Dillerin farklılığı ve çeşitliliği iklimlerle ilişkilidir. Güney dillerinde yaşamın göreceli olarak daha kolay olmasına bağlı olarak gereksinimden çok zevkler önemsendiği için bu bölgelerde diller canlı, tınılı ve aksanlıdır. Yaşamın daha güç, haşin, acımasız olduğu kuzey bölgelerindeki diller ise daha sert, pürüzlü ve boğumsuzdur.

19. Yüzyıl Kuramları

Bu kuramları “kaynağını akıldan alan dil, onu konuşan topluluğun manevi birliğinden doğmuş olup onu yansıtır” biçiminde özetlemek mümkündür. Yüzyılı belirleyen “karşılaştırmalı tarihsel dilbilgisi” çalışmalarıdır. Bu alandaki çalışmalar çağdaş anlamdaki karşılaştırmalı dilbilim ve tarihsel dilbilimin temellerini oluşturmuştur.

Yüzyılın önemli dilbilimcilerinden Wilhelm Von Humboldt (1767-1835) dilin düşünceyle ilişkisine değinerek dili ulusların dünya görüşünü ve ruhunu anlatan, düşünceyi biçimlendiren dinamik bir yapı olarak tanımlamıştır. Ona göre dil, toplumsal kitlenin ağızında yaşadığı sürece sürekli bir değişim, dönüşüm ve yeniden değişim sürecindedir ve olacaktır. Dil tarih içinde gelişmiştir, onu insan kuşakları işlemişlerdir.²⁰

Jacob Grimm (1785-1863) dil sisteminin yapısal evriminden söz etmiştir.²¹

Genel Dilbilim profesörü Ragıp Özdem'in aktardığına göre Fransız bilimcisi Ernest Renan (1823-1892)'ın “De l’Origine du Langage” (Dilin Kökeni Üzerine) da ortaya koyduğu teze göre dillerin kökeni tek değil çoktur. Çeşitli dil ailelerini oluşturan ana diller birbirlerine dönüşmesi olanaksız olan türlerdir. İnsan doğası gereği düşünücü

²⁰ Akarsu, a.g.e., s. 23.

²¹ Özdem, a.g.e., s. 73-74.

olduğu gibi aynı zamanda da söz söyleyicidir. Dil düşüncenin anlatım ya da dışa vurma biçimi olduğuna göre bu iki eylem zamandaş olarak gerçekleşmektedir. Renan'a göre her dil ailesi bir ön uğraşı gerektirmeden her ırkın ruhsal benliğinden, dehasından doğmuştur.²²

Tüm dış varlıkların tek parça bir kitle olarak algılandığı bir ortamda ilk insanların kullanabileceği tek gramer kategorisi ya da sözcük işaret zamiri olabilirdi. Dil oluşumuna ilişkin olarak bu yüzyılın ürettiği kurama göre ilkel dil önce genel olarak nesnelere, daha sonra tek bir nesneyi göstermiş, ardından da nitelemiştir. Demek oluyor ki sırasıyla işaret zamirleri, sıfatlar ve cins isimler kullanılmıştır. Böylelikle Hint-Avrupa dillerinde bu birimler en eski öğelerdir. Bu süreçte de söz dili hareket diliyle birlikte kullanılmıştır.

Fransa'da Michel Bréal (1832-1915) 1870'li yıllara dayanan karşılaştırmalı tarihsel dilbilimin kurucularından olmuştur. Geliştirdiği kurama göre sözcükler konuşucu kitle tarafından benimsenerek dile yerleştikten sonraki gelişme aşamasında çeşitli fonetik ve psikolojik etkilerle değişikliğe uğrar. Dolayısıyla sözcüklerin ilk zamanlardaki ses biçimleriyle anlamları arasındaki doğal ilişkilerin izleri silinip gider.²³

Aynı yıllarda Almanya'da "Yeni Gramerciler Okulu"nun kurucularından August Leskien (1840-1916) ve Hermann Paul (1846-1921) tarihsel dilbilimin kuramsal ilkelerini belirlemişlerdir. Dili, konuşuculardan bağımsız olarak gelişen, büyüyen ve ölen canlı bir varlık olarak tanımlamışlardır. İşte bu nedenle dili tarih boyutuna bağlı olarak dönüşen herhangi bir varlık gibi incelemek gerektiği görüşünü savunmaktadırlar.

20. Yüzyıl Kuramları

Yüzyıl başında odak konu olarak dilin doğuşu sorunu Alman psikolog ve filozofu Wilhelm Wundt (1832-1920)'un temsil ettiği etnografik sosyolojiye dayalı sosyal psikoloji ile canlandırılmıştır. Yüzyıla damgasını vuran dilbilimciler olarak Ferdinand de Saussure (1857-1913) ve Antoine Meillet (1866-1936) öne çıkmaktadır. Dillerdeki değişimler karşılaştırmalı yöntemin sağladığı sonuçların da katkısıyla uygarlık tarihi boyutunda yorumlanmaya başlanmıştır. Bu yoruma göre dilin evrimi onu konuşan toplumların evrimine bağlıdır. Dil hem yerleşmiş bir düzen içerir hem de evrimseldir. Güncel bir kurum olduğu kadar geçmişin de bir ürünüdür.²⁴

Antoine Meillet'nin yanı sıra Sosyolojik Okulun en önemli temsilcilerinden biri de Joseph Vendryes (1875-1960) dir. Sosyolojik Okula göre dil en başta gelen toplumsal olaydır.²⁵

²² A.e., s. 75-78.

²³ A.e., s. 114-116.

²⁴ Saussure, a.g.e., s. 24.

²⁵ Özdem, a.g.e., s. 136-137.

1928 yılında Lahey’de yapılan I., 1931 yılında ise Cenevre’deki II. Dilbilim Kongrelerinde ilkin genel dilbilime, ikinci olarak Hint-Avrupa dilbilimi konusuna, son olarak da Hint-Avrupa dilleri grubunun diğer dillerle olan ilişkisine yer verilmiştir.

DİL SINIFLANDIRMASI, FRANSIZ DİLİNİN BU SINIFLANDIRMADAKİ YERİ, KÖKENİ VE GELİŞMESİ

Fransızca Galya’da konuşulduğu biçimiyle Latincenin uğradığı değişim ve dönüşümlerden doğmuş bir Roman dilidir. Dolayısıyla Latincenin ulaştığı son noktayı belirlemektedir. Başka bir deyişle Fransızca Roma İmparatorluğunun Galya bölgesinde konuşulmuş olan halk Latincesidir. Galya’dan bugünkü Fransa’ya Fransız ulusunun geçirdiği toplumsal dönüşümü Fransız dilinin evriminde görmek mümkündür.

Dünya üzerinde konuşulan diller yapılarına göre ve tarihsel boyutta da kökenlerine göre olmak üzere iki yönden sınıflandırılabilir. Birinci tür sınıflandırmada alınan ölçüt dillerin aralarında akrabalık bulunmasa da dilbilgisel yapısındaki benzerliktir. Örneğin dilbilgisel yapı bakımından İngilizce Fransızcadan çok Çinceye benzemektedir. Ancak Çinceyle değil Fransızcayla akrabalığı vardır. Bu dil grubuna giren Hint-Avrupa dillerini dolayısıyla Fransızca’yı bükümlü (çekimli) diller arasında saymak gerekir. Bu bağlamda dilbilgisel bağlantılar kök değişiklikleriyle ya da köke getirilen çok işlevli eklerle belirtilir:

-lat.: mater; fr. mère (i): anne, matriarcat (i): anaerki, matrice (i): döl yatağı, matricide (i): anakatili, matrimonial (s): evlenmeye değgin, matrone (i): hanımefendi, ebe, yaşlıca saygıdeğer kadın, maternal (s): anaya değgin, maternellement (zf): ana gibi, maternité (i): analık, doğumevi v.b.

-lat. manus; fr. main (i): el, manucure (i): el bakımı, manipulateur (i): elle işleyen, manipulation (i): el işlemi, manipule (i): Katolik papazlarının ayin sırasında sol kollarına taktıkları kumaş, manipuler (f): elle işlemek, manivelle (i): manivela, manuscrit (i ve s): el yazması, manutention (i): bazı eşyanın elle yapılması v.b.

Sözcüğün Latince kökü Fransızca’ya dönüşürken konuşucuların dilinde ya değişikliğe uğramış (örneğin Lat. mater sözcüğü fr.’da mère olmuş) ya da işlevsel bir ek almıştır (mater-nel); “maternal” sözcüğünde köke getirilen ek ismi sıfat yapan bir ektir. Bu türden bir etimolojik yaklaşım Fransız dilinin bükümlü ya da çekimli dillerden olduğunu doğrulamaktadır.

Tarihsel boyutta dillerin kökenine inildiğinde pek çok sayıda dil grubu olduğu görülmektedir. Bu dil gruplarına ancak belirli birtakım dilleri almak mümkündür. Bunun da nedeni yeryüzünde sayıları çok fazla olan dillerin arasında yakınlık kurmanın zor hatta olanaksız olmasıdır.

Öte yanda diller kaynak ya da kökenlerine göre sınıflandırıldığında ortaya çıkan dil öbeklerinden birisi Hint-Avrupa dilleridir. Bu dil ailesini oluşturan dillerin

arasında da her zaman için bir yakınlık bir benzerlik olduğu söylenemez. Örneğin aynı grup içerisinde yer alan dillerden Rusça ile İngilizce, Farsça ile Romence arasında yakınlık ya da benzerlik olduğu tartışılır.

Genetik sınıflandırma da denilen dilin kökenine göre yapılan sınıflandırmada belirlenen Hint-Avrupa dilleri, Avrupa kolu ve Asya kolu olmak üzere iki yönden incelenmektedir. Bir başka ayrıma²⁶ göre ise Hititçe, Sanskritçe ve Latince gibi bugün artık konuşulmayan eski dillerin de içinde yer aldığı Hint-Avrupa dilleri kapsamındaki çağdaş dilleri dört grupta toplamak olasıdır: 1. Hint-İran grubu, 2. Baltık-Slav grubu, 3. İtalik-Kelt grubu, 4. Germen grubu. Konu çerçevesindeki İtalik-Kelt grubu da

- İtalik alt grubu

- Kelt alt grubu

biçiminde ayrılmaktadır. Latineden türemiş tüm Roman dilleri İtalik alt grubu içerisinde ele alınmaktadır. Dolayısıyla Fransız dili de kökence yani Latinceye bağlı olarak İtalik alt grubuna ait dillerdendir. Roman dillerinden olan Latince tarihsel süreçte ömrünü tamamlayıp kullanılabilirliğini ve geçerliliğini zaman içerisinde yitirerek çeşitli dillerin doğmasını sağlamıştır. İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, Portekizce, Katalanca, Provensça, Rumence de bu diller arasında yer almaktadır. Saussure'e göre Latince Roman dillerinin prototipidir, ilk örneğidir.²⁷

Kaynak dil kabul edilen Latince, önceleri Roma'nın başlangıç dönemlerinde küçük bir site diliydi. Daha sonra Roma İmparatorluğu döneminde büyük bir imparatorluk dili olmuştur. Sonradan ise çeşitli diyalektlere ayrılmış, bu diyalektlerin birleşip gelişmesiyle önemli birtakım diller oluşmuştur. Fransızcanın da dâhil olduğu bu dillere Roman dilleri denilmektedir.

Tarihsel süreçte, İ.Ö. 7. yüzyıla doğru Latin ağzları Latium diye anılan Alplerin ötesinde İtalya'nın orta bölgesini oluşturan Tiber Irmağının aşağı havzasında Pô ovasında ve buraya komşu bölgelerde konuşulmaya başlanmıştır. İ.Ö. 500'lü yıllardan başlayarak Roma'nın ilerleyişine tanık olunmaktadır. Böylelikle bu yayılmaya koşut olarak imparatorluk dili durumundaki Latince de giderek yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Roma ordularının İtalyan yarımadasını ele geçirmesiyle Latince bu bölgelere değin yayılmaya başladı. Galya'da konuşulan diller aynı köktendir.²⁸

Bundan sonra dış fetihler dönemine gelinmiştir. Sicilya, Sardunya, Korsika (İ.Ö. 238), Yukarı İtalya, İllirya (İ.Ö. 2. yy.), Makedonya İmparatorluğu ve Yunanistan (İ.Ö. 168) Roma İmparatorluğu sınırlarına katılmış oldu. Daha sonra ise İ.Ö. 146'da

²⁶ Kıran, Zeynel, Saussure'den Günümüze Dilbilim Akımları, Erol Matbaası, 1. Baskı, Ankara, Ocak 1986, s. 36

²⁷ Saussure, a.g.e., s. 18.

²⁸ Miquel, a.g.e., s. 21.

Kartaca'nın yıkılışına, İspanya'nın, Galya'nın fethine (İ.Ö. 51) tanıklık etmektedir tarih. Bütün bu fetihler Latincenin iyiden iyiye yayılmasını sağlamıştır. Adı geçen bu ulusların çoğu asimilasyona uğrayarak kazananların yani Roma İmparatorluğu yurttaşlarının kültürünü kabul ederek kullandığı dili benimsemişlerdir. "Romanlaştırma süreci" olarak bilinen bu süreç oldukça karmaşık birtakım nedenlere bağlıdır. Örneğin galiplerin dilinin baskın ve geçerli olması, emekli asker kolonilerinin kurulması, Roman yollarının ticarete elverişli olması, çok sayıda okul açılmış olması, Roman yönetiminin etkisi, site hakkı tanınmış olmasının çekiciliği, Hıristiyanlık propagandası gibi nedenler Romanlaştırma sürecinde etkili olmuştur. Böylelikle Romalıların Fransa'yı işgal edip koloniler yerleştirmesiyle yerli halkın Romalıların dil baskısına uğramaları sonucunda "Romanlaştırma süreci" başlamış oldu.²⁹ Romalılar Galya'da yirmi altı kent kurmuşlardır. O dönemin Fransızları ormanlık alanlarda küçük gruplar hâlinde yaşayan barbarlardır.

Bu süreçte romanlaşmış ulusların benimsedikleri dile "sermo vulgaris" Halk Latincesi denilmektedir. Galya'nın Roma'nın etki alanına girmesiyle Halk Latincesi bu ülkede iyice benimsenip yerleşmiş oldu. O zamana değin Galya'da oturan Keltler Keltçe'yi bırakıp yeni dili kabul ettiler. Fransızcanın özellikle tarım vokabülerinde Keltçe'den kalma sözcükler günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Doğaldır ki bu sözcükler Fransızca olmadan önce Latinceleşmişti. Örneğin alouette (tarla kuşu), chemin (yol), charrue (saban), bec (gaga), ruche (kovan), caillou (çakıltaşı), lie (tortu), bruyère (fundalık) v.b.

Demek oluyor ki Fransız dilinin evriminde ilk basamağı oluşturan Halk Latincesidir. Bu bağlamda başka etkilerin de varlığı unutulmamalıdır. Örneğin belli bir Fransız ırkından söz edebilmek güçtür. Çünkü farklı bölgelerden gelip de yerli halkla karışıp kaynaşmamış ulus yok gibidir. Burada da doğudan gelen denizci toplumlar, Kuzey Avrupa'dan gelen uluslar (Brötanya, Normandiya), Asya'dan gelenler ve diğerleri Fransızların "efsanevi ataları"³⁰ Galyalılarla kaynaşarak Fransız ulusunu oluşturmuştur. Değişik unsurların bir araya gelmesi fiziksel tip karmaşıklığına da yol açmıştır.

5. yüzyıla doğru Roman gücünün çökme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu dönemde Galya nüfusuna yönelmiş birçok akınlar baş göstermiştir. İstilacılar arasında Franklar da bulunmaktaydı. Galya'nın Frank istilasına uğramış olması önemli bir olaydır. Çünkü Galya adını Fransa'ya dönüştüren bu olay ve yeni bir yönetim sistemini, yeni bir toplumsal rejimi, yeni bir mimariyi, yeni bir yaşam tarzını, sivil yasalarda ve ceza yasalarında önemli bir değişimi de birlikte getirmiştir.³¹ Buna karşılık sayıca kalabalık olmasalar bile Franklar da öte yandan istila ettikleri ülkenin etkisine maruz kalmışlardır. En önemli etki kendi dillerini bırakarak Roman dilini

²⁹ Tahir, Kemal, Dil Dosyası, 1. Baskı, Bağlam Yayınları, 1989, s.19.

³⁰ Miquel, a.g.e., s. 9.

³¹ A.e., s. 58-60.

kabul edip kullanmalarındır. Doğal olarak bu karşılıklı etkileşim uzun sürmüş, bu süreçte her iki dil de eşzamanlı olarak konuşulmuştur. O dönemde Cermenler soylu sınıfı, Romanlar ise halk sınıfını oluşturmaktaydı. Bu nedenle Fransız dilinde her iki toplumun özelliklerini yansıtan öğeler bulmak olasıdır.

Sonuçta Roman uygarlığı Frankları alt etmiş, bunlar dillerini bırakarak Gallo-roman denilen dili benimsemişler, bu arada da bu dili derinden etkilemişlerdir.

Frankların kullandığı dil Fransızcanın sözcük dağarcığına çok sayıda sözcük kazandırmış ancak bunların çoğu Orta Çağla birlikte unutulup gitmiştir. Franklardan kalma sözcükler arasında özellikle askeri terimler önemli bir yer tutmaktadır. Guerre (savaş), guetter (pusu kurmak), blesser (yaralamak), banniére (bayrak, bandra), éperon (mahmuz), gant (eldiven), haubert (zırhlı gömlek), heaume (zırh başlığı), fief (tumar), hameau (küçük köy), bannir (sürmek), garantir (garantilemek), fauteuil (koltuk), danser (dans etmek), jardin (bahçe), hareng (ringa), renard (tilki), épervier (çakırdoğan), hanche (geminin kış tarafı), honte (utanç), orgueil (gurur), hardi (gözüpek), riche (zengin), blanc (beyaz), bleu (mavi), haïr (nefret etmek) v.b.

Eglise (kilise), évêque (piskopos), prêtre (papaz), moine (keşiş), baptiser (vaftiz etmek), parole (söz) gibi çoğunlukla dinsel anlamdaki birtakım Yunanca kökenli sözcük de Fransızcaya Hıristiyan Latincesi denilen dil aracılığıyla girmiştir.

Bugünkü Fransızcanın temelinde Gal-Romen dilinin olduğunu belirtmiştik. Fransız ülkesine kaba ve basit Latinceyi getiren Latinler Galya’da kurdukları kentlerde sonradan bir din imparatorluğu kurarak yerleşmişlerdir. Bu imparatorluk manevi gücünü eski Latince sayesinde sağlayabilmişti. İlk din adamları kilise iktidarını yaymanın ortak bir din ve ortak bir dille mümkün olabileceği düşüncesiyle yola çıkmışlar. Frank kralları istila ettikleri ülkeyi kolayca yönetebilmek için Katolikliği benimsemiş ve böylelikle de Roma kilisesinden yardım görmüşlerdir. Franklarca Hıristiyanlığın kabul edilmesi Latinceyi yeniden ön plana çıkarmıştır. Böylece dinsel bir nitelik ve anlam kazanmasının yanı sıra Latince hem bilim dili hem de yönetim dili kimliğini kazanmış oldu.

Bu dönemde biri eski Latince diğeri ise halkın konuştuğu, henüz kurallara bağlanmamış basit konuşma dili olmak üzere iki dil bir arada kullanılmaktaydı. Her iki dil de karşılıklı olarak birbirini etkilemiştir. Sonradan bu iki dil karışarak Latince konuşma dili içinde erimiştir.

19. yüzyıl başında Fransız dilcileri Fransız dilinin Latinceye karşı Roman dilinden çıktığını ileri sürmüşlerdir. Bu savdaki yanlışlık, Orta Çağın ilk dönemlerinde Fransızcaya Roman dillerinden birçok sözcük girmesi ve son yüzyıla kadar Fransa’nın bazı bölgelerinde bu dile ait öğelere rastlanmasından kaynaklanmıştır. Oysa yeni bulgular, ortada bir Roman dili olmadığını, Latineden doğma birçok Roman ve Novolatın dilinin bulunduğunu göstermektedir.

Edebiyat ve sanat dili niteliği taşıyan Latince İtalya, İspanya ve Fransa’da kaba halk dillerini baskılayarak bu üç ülkede ortak bir edebiyat dili oluşturmuştur. Latince bu üstünlüğü elde ederken bu üç ayrı ülkede halkın konuştuğu kaba ve basit nitelikteki, yerli halkın konuştuğu diller ayrı ayrı gelişerek bugünkü Fransa, İtalya ve İspanya’nın ulusal dillerinin temellerini oluşturmuştur. Bu arada yerel lehçeler ortaya çıkmıştır. Bu değişmeler, söz konusu ulusların yaşadıkları coğrafyanın, uğraştıkları işlerin, içinde buldukları yaşam koşullarının, toplumsal özelliklerinin sözcüklerin söyleniş ve anlamlandırılışına etki etmesiyle olagelen değişmelerdir. Bununla birlikte üç dilin kökeninde yeri olan Latince değişmeden kalmıştır.

Klasik Latince aydın kesime ait sanat dili idi. Bu nedenle halkın dilinde yaşayan halk Latincesi Hıristiyan Latincesinden tümüyle ayrıdır. Fransızca, İspanyolca ve İtalyancanın yeni biçimlerini almasıyla eski ortak edebiyat dili olan Latince giderek anlaşılabilir olmuş, eskimiş, kullanımdan düşerek klasik ve ölü bir dil olup unutulup gitmiştir.

Şarلمان İmparatorluğundan sonra Fransa’da merkezi gücün dağıldığı dönemde din giderek öne çıkmış, buna bağlı olarak Latince de önem ve öncelik kazanmıştır. Buna karşılık halk Gal-Romen lehçesini kullanmayı sürdürmekteydi. Zorunlu olarak din adamları halkla anlaşabilmek için bu dili kullanmaya başladılar. 813 yılında Şarلمان bu yönde emirnameler çıkarmak durumunda kaldı. Tarihte bu emirnameler Strasburg Antları adıyla bilinmektedir.

Halk Latincesi

İmparatorluğun her döneminde konuşulmuş olan halk dilidir ve Roman dillerinin kaynağını oluşturmaktadır. Günümüze dek ulaşabilmiş yazıtlar, Plante komedileri, 8. yüzyıla ait Reicheneau sözlükleri aracılığıyla söz konusu dil hakkında belli bir fikir edinmek olasıdır. Bu dil klasik yazınsal Latinceye oldukça farklıdır.

Yeni bir dil ortaya çıkarken feodal bölünme, halkın yaşayış tarzındaki değişimler türünden toplumsal dönüşümler dilin oluşumunda etkili olmuştur. Fransa’nın küçük derebeyliklerine bölünmesiyle prensler yeniden kendi bölgelerindeki halkın konuştuğu dili kullanmak durumunda kalınca önem kazanan yine halk dili oldu. Bu dönemde saz şairliği ve halk hikâyeciliği halk dilinin gelişmesini sağlamıştır. Bu Fransızcanın zafer kazanması anlamına geliyordu. Daha sonra ortak Latinceye ayrı kurallara tabi olan, birbirine yakın üç ayrı dil oluşmuştur.

Orta Çağ Fransızcasında mevcut bulunan pek çok lehçe ayrı ayrı, birbirinden bağımsız kendi edebiyatlarına sahipti. Bu durum feodal rejimin ve sunduğu toplumsal yapının bir gereği idi. Daha sonra siyasal rejimin de baskısıyla Paris île-de-France lehçesi diğer lehçelere galip gelmiş ve bu lehçeler de halk dili içinde eriyip gitmiştir. Yine halkın konuştuğu “patois” -taşra ağızları- çağdaş entelektüel Fransız dilinin

halkın ve köylülerin ağızında bozulmuş biçimi değil eski bağımsız lehçelerden geriye kalıp halk diline yerleşen kalıntılardır. Günümüzde artık lehçelerde de taşra ağzından da söz edilmemekte, dil geliştikçe Fransız yazın dili bunları silmektedir.

Dilbilim bağlamında 9. yüzyılın ikinci yarısından (842 yılı) 14. yüzyılın başlarına değin geçen süreye “Eski Fransızca dönemi” denilmektedir.

Strasburg Antları

813 yılında Tours Konsili aldığı bir kararla din adamlarına verdikleri vaazlarda “Rusticam linguam” denilen rüstik, kırsal roman dilini kullanmalarını emretmişti. Buradaki amaç halkın anlayabileceği bir dil kullanmaktı. Bu yeni dilin ilk örneklerinden birisi 842 yılına tarihlenen Strasburg Antları (Serments de Strasbourg) dır.³² Bu belgeler halk lehçesinin “dil” olma onurunu kazandığını belgeleyen resmi kanıtlardır. Böylelikle önemli bir siyasal olay aynı zamanda dilin değişme sürecinde önemli bir işlev kazanmış olmaktadır.

Strasburg Antları Eski Kuzey Fransa lehçesi (langue d’Oïl) nin bilinen en eski örnekleridir ve 10. yüzyıla ait bir elyazmasında korunup bugüne ulaşabilmiştir.

14 Şubat 842 tarihinde Kel Charles ile Cermen Louis Lothaire’e karşı birliklerini güçlendirmek için Strasburg’ta bir araya gelerek tebaaları önünde birlik için ant içmişlerdir. Louis Roman dilini (lingua Romana), Charles Cermenceyi (lingua Teudisca) kullanmış, böylelikle bu iki kral da askerleri tarafından anlaşılacak adına dillerini değiştirmek durumunda kalmışlardı. Anlaşılmadık birşey kalmaması için andın metni hem Roman dilinde hem Cermence olarak yazılmıştır.³³

Bu metin aracılığıyla en eski Fransızcanın Latinceye doğmuş olduğu bilinmektedir. Bunun kanıtı olarak metindeki tüm anlamlı birimler istisnasız Latince kaynaklıdır. Sözlü dil, yazılı dil geleneğine üstün gelmiştir. Zaten dilbilimsel süreçte yazı dilini yönlendiren de her zaman için sözlü dil olmuştur. Yazı kullanılmaya başlanmadan önce insanlar konuşmakla yetiniyorlardı. Ancak temel olan sözlü dil olduğu halde yazı dili “uygarlık dili” söylemiyle eşitlenebilir. Çünkü insanoğlunun tarihsel gelişim sürecinde öteden beri bir uygarlık oluşturabilmiş ve sürdürebilmiş toplumların dilleri bugün vardır.³⁴

Strasburg Antları’ndan kısa bir bölümü, otantik metinden çağdaş Fransızcaya dönüşme sürecini izleyebilmek için ve dilin gelişimini göstermesi bakımından örnek vermek gerekir.

³² A.e., s. 66.

³³ A.e., s. 66.

³⁴ Akgür, Özer, a.g.m., s. 42.

Strasburg Antları³⁵

Fransız Roman Dili (9. Yüzyıl, Otantik Metin)

Pro deo amur et pro christian poblo et nostro commun saluament, d'ist di en avant, in quant Deus savir et podir me dunat, si salvarai eo cist me on fradre Karlo, et in aiudha et in Cadhuna cosa, si cum om perdreit son fradra salvar dift, in o quid il mi altresi fazet, et ab Ludher nul plaid nunquam prindrai qui me onvol cist me on fradre Karle in damno sit.

Klasik Latince

Per Dei amorem et per christiani populi et nostram communem salutem, ab hac die, quantum Deus scire et posse mihi dat, servabo hunc meum fratrem Carolum, et ope mea etin quacumque re, ut quilibet fratrem suum servare jure debet, dummodo mini idem faciat, et cum clotario nullam unquam pactionem faciam, quae mea voluntate huic meo fratri Carlo damno sit.

Sözlü (Konuşulan) Latince

Por Deo amore et por chrestyano pob(o)lo et nostro comune salvamento de esto die en avante en quanto Deos sabere et podere me donat, sic salvarayo eo eccesto meon fradre Karlo, et en ayuda et en caduna causa, sic qomo omo per drecto son fradre salvare devet, en o qued elli me altrosic fatsyat, et ab Ludero nullo plag(i)do nonnua prendrayo, qui meon volo eccesto meon fradre Karlo en damno seat.

Eski Fransızca (11. Yüzyıl Fransızcası)

Por Dieu amor et por del crestien poeple et nostre comun salvement, de cest jorn en avant, quant que Dieus saveir et podeir me donet, si salverai jo cest mien frerde Charlon, et en aiude, et en chascune chose, si come on par dreit son frerde salver deit, en ço que il me altresi façet, et a Lodher nul plait onques ne prendrai, qui mien vueil cest mien frerde Charlon en dam seit.

Orta Fransızca (15. Yüzyıl Başlangıcı)

Pour l'amour Dieu et pour le sauvement du chrestien peuple et le nostre commun, de cest jour en avant, quant que Dieu savoir et pouvoir me done, si sauverai je cest mien frere Charle, et par mon aide et en chascune chose, si comme on doit par droit son frere sauver, en ce qu'il me face autresi, et avec Lothaire nul plaid onques ne prendrai, qui, au mien veuil, a ce mien frere Charles soit a dan.

³⁵ Vardar, Berke, Tarihsel Dilbilim ders notları, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Fransız ve Roman Dili ve Edebiyatları Bölümü, 1981, s. 18.

Çağdaş Fransızca

Pour l'amour de Dieu et pour le salut commun du peuple chrétien et le nôtre, à partir de ce jour, autant que Dieu m'en donne le savoir et le pouvoir, je soutiendrai mon frère Charles de mon aide et en toute (chaque) chose, comme on doit justement soutenir son frère, à condition qu'il m'en fasse autant, et je ne prendrai jamais aucun arrangement avec Lothaire, qui, à ma volonté, soit au détriment de mondit frère Charles.

Metnin Türkçe Çevirisi

Tanrı aşkına ve Hıristiyan halkının ve bizim ortak selametimiz adına, bugünden başlayarak Tanrı bana akıl ve güç verdiği ölçüde ve her konuda kardeşimi desteklemek gerektiği gibi o da bana aynı şekilde davrandığı takdirde kardeşim Charles'ı yardımlarımla destekleyeceğim ve kendi arzumu Lothaire ile kardeşim Charles'ın zararına olabilecek hiçbir ilişkim olmayacaktır.

DİL TOPLULUĞU, DİLSEL DEĞİŞME VE NEDENLERİ

İnsanların oluşturduğu kültür içinde dil topluluğunun rolü ve insan topluluklarının ulaştığı başarılar, eriştiği uygarlık düzeyi bakımından önemi yadsınamaz. İnsanlar ancak aynı dili konuştukları takdirde birlikte, birlik olarak gelecek kuşaklara aktarabilecekleri eserleri oluştururlar.

Dil ulusal ve toplumsal bir kurumdur. Tek bir kişiye ait olmayıp bir toplumun ortak değeridir. Toplulukları ulus yapan birkaç öge vardır. Ortak bir dil, ortak bir inanış yani din, belli sınırlar içerisindeki bir toprak, bütün ülkede dalgalanan tek bir bayrak, bir ulusal marş gibi. Ancak bunların en başta geleni ve en önemlisinin dil olduğunu tarih bize göstermektedir. Nitekim tarih içerisinde binlerce yıl boyunca çok sayıda devlet kurulmuş, yıkılmış, yerlerine yenileri kurulmuş, toprakları zaman zaman büyümüş, küçülmüş, bayrakları hatta bazen dinleri bile değişmiş olduğu halde ulus adını verdiğimiz topluluklar dillerini korumuşlar ve böylelikle de ulus olma özelliklerini sürdürebilmişlerdir.

Konuşma yeteneğine sahip her insan, yeryüzünde mevcut çok sayıdaki dilden belirli birini konuşur, bir başka deyişle belirli bir dil topluluğunun üyesidir. Tüm insanlık dil topluluklarına ayrılmıştır. Bir insanın bu dil topluluklarından hangisine dâhil olduğu, onun konuşabildiği dile ya da dillere bağlıdır. Bir insan yaşamı boyunca farklı diller hatta aynı zamanda birden fazla dil de kullanabilir. Ancak bunlardan yalnızca birisi tüm insanlarda özel bir yere sahiptir. İnsanın yaşamında ilk olarak öğrendiği dil onun ana dilidir. Dünyaya geldiğinde anne-babasını, çevresindeki insanları dinleyerek onlarla iletişim kurarak ana dilini öğrenir. Dil yardımıyla başardığı her şeyi insan önce bu tek dilde öğrenmiştir. Sonradan dillerle ilgili öğrendiği her şeyi ise dile zaten önceden sahip ya da vakıf olma durumundan yola çıkarak öğrenir. Yalnızca ana dili, onu henüz dil

bilmeyen bir yaratık durumundan çıkarıp konuşan bir varlık durumuna getirmiştir. İnsanların çoğunluğunun yaşamları boyunca yalnızca bir tek dil konuştukları yani kendi ana dillerinin topluluğuna mensup oldukları bir gerçektir.³⁶

Yeryüzünde çok sayıda ve birbirinden farklı dil toplulukları bulunmakta ve dolayısıyla da insanlar arasındaki dil ilişkisi engellerle karşılaşmaktadır. Dil topluluklarının bu çokluğu tarihten kaynaklanan bir gerçek olduğu gibi yan yana varoluşları ve birbirlerini karşılıklı etkileyişleri de söz konusudur ve tarihi güçlerdir.³⁷ Bu nedenle dili oluşturanın ne tür bir topluluk olduğunu ve bu topluluğa mensup insanlar için ne gibi bir anlam taşıdığını bilmek önemlidir.

Bir dil topluluğu dışarıdan, başka bir dil topluluğuna mensup birisinin içine giremeyeceği denli kapalı değildir. İnsan ya diğer dili az ya da çok öğrenir ya da her iki dile hâkim yani iki dil topluluğuna mensup bir konuşucunun yardımıyla bu dil topluluğuna girebilir. Yabancı bir dili öğrenmedeki güçlük, onu konuşan yabancı topluluğun farklı dil işaretleri kullanmasının yanı sıra farklı düşünüş ve görüş tarzlarına sahip olmasında, dünyayı başka türlü kavramasında yatmaktadır. Bu durumda dil topluluğunun asıl anlamı, dünya hakkında ortak bir imaj sahibi olmak, dünyaya karşı ortak bir tavır almaktır.

Bilindiği gibi her dil dinamik bir yapı olarak sürekli bir değişim geçirmektedir. Söz konusu bu süreç her dil için olduğu gibi Latince için de geçerliydi. Yaşanan toplumsal ve tarihsel dönüşümler sonucunda eski Galya toprakları üzerinde konuşulan Latince de Fransızcaya dönüşmüştür. Latince Roman dillerinin dolayısıyla Fransızcanın prototipidir.³⁸

Bir ana dilden, bir kaynaktan gelişme yoluyla ayrılmış dillerin oluşturduğu topluluğa “dil ailesi” denilmektedir. Hint-Avrupa dil ailesi de Hindistan’dan Avrupa’ya uzanan çok geniş bir alanda konuşulmuş ve konuşulmaktadır. Hint-Avrupa dil ailesinin iki büyük kolundan birisi olan Avrupa kolu Roman, Cermen ve Slav alt kollarına bölünmektedir. Roman dillerinin kaynağı, eski Roma İmparatorluğu zamanında konuşulan ve bugün artık ölü bir dil olan Latince dir. Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Romence Latince den türemiş dillerdir.

Latincenin Fransızcaya olan dönüşümünde etkili olan dilsel değişimlerdir. Dilsel değişme nedenleri mekanik, psikolojik ve toplumsal nedenler olarak gruplandırılmaktadır. Zaman içerisinde insanların en az çaba yasasına uyarak kolayca kaçma istekleri ya da eğilimlerine bağlı olarak dilde oluşan değişimler mekanik nedenlidir. Psikolojik nedenler çerçevesinde dilde var olan biçimleri örnek alarak yeni ve kurallı biçimler oluşturulmaktadır. Örneğin Fransızcada “j’ain - tu aimes - nous amons” biçiminde çekilen “aimer” (sevmek) fiili sonradan “j’aime - tu aimes - nous aimons”

³⁶ Porzig, Walter, Dil Denen Mucize, II. Cilt, Çev. Vural Ülkü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 6-7.

³⁷ A.e. , s. 7.

³⁸ Saussure, a.g.e., s. 18.

biçimini almıştır. Toplumsal nedenlere gelince, dilsel değişimler üzerinde yadsınamaz bir etkileri vardır. Büyük tarihsel olaylar ve kargaşa dönemleri dilsel gelenekleri gevşeterek bir dilin kaderinde çok önemli rol oynar. Toplumsal dönüşüm ve teknolojik gelişme dilin değişmesinde etkili olmaktadır.

Strasburg Antlarında görüldüğü üzere Fransızcanın bu ilk biçiminin gelişmesi izlendiğinde 10. yüzyılda “francien” denilen Frank lehçesinin kullanılışı, “picard” lehçesi, “şampanya” ve “norman” lehçeleri gibi lehçelerin aleyhine olarak yaygınlaşmış ve gelişmiştir. Adı geçen lehçeler ilk büyük yazınsal yapıtları etkilemiştir. 9. 10. ve 11. yüzyıllara ait ilk metinleri izleyen Şövalye Destanları (Chansons de Geste), Chrétien de Troyes’ın romanları, Renart romanı ve fablio denilen manzum halk hikâyeleri bu yapıtlar arasındadır.

9.-14. yüzyıllar arasına rastlayan Eski Fransızca döneminde Fransa’nın kuzeyinde konuşulan dil Fransız dilinin altın çağını oluşturur. “Roland’ın Şarkısı” (Chanson de Roland) nın en önemli örneğini oluşturduğu lirik destan şiirleri dile kazandırılmış ve Fransa’nın yanı sıra İtalya, Almanya ve İspanya’da da orijinal bir şiir dönemi açılmıştır. Orta Çağın bu dönemi tıpkı ileride 18. yüzyılda olduğu gibi ulusal Fransız ruhunun edebiyat alanında en önemli ürünlerini verdiği dönemdir. Yine de Fransa ancak 14. yüzyılda analitik denilebilecek çağdaş dile geçebilmiştir.

Şövalye romanları 12. yüzyıla ait olup doğrudan kuzeyden gelme ya da Latince kitaplardan alınma motifleri işleyen yapıtlardır. Yine Charlemagne henüz hayattayken çevresinde onu anlatan küçük övgü şiirleri, öyküler oluşturulmuş, günden güne bunların ağızdan ağza geliştirilmesiyle destanlar doğmuştur. Chanson de Geste adı verilen bu kahramanlık şiirleri tümüyle halka ait, toplumun sesini duyuran yapıtlardır. En önemli örneği “Chanson de Roland”dır.³⁹ “Cantilène”⁴⁰ denilen kısa türküler, şiir ve menkıbelerin birkaç yüzyıl sonra halkın içinde iyice yoğrulup işlendikten sonra destanlaştığı, sözlü ya da yazılı olarak bir kimlik kazandığı görülmektedir. Bu süreçte halkın dilinde olagelen değişimler sonraki dönemlere aktarılmış olmaktadır. Destanlar 12. yüzyıl romanlarıdır ve her edebiyat ürünü gibi dönemin toplumsal, dinsel, ahlaksal koşullarıyla ilgilidir ve toplumu, toplumsal özellikleri yansıtmaktadır.

Orta Çağla ilgilenen bilim adamlarına göre Fransız destanları Roman etkisine uğramış Cermen kaynaklı yapıtlardır. Latinlere ait türküler, Keltlere ait “fabliau”lar, eğlenceli öyküler de vardır. Dolayısıyla Fransa topraklarında yaşamış her toplumun her kültürün edebiyatı dolayısıyla dil üzerinde dikkate değer bir etkisi olmuştur. Bu bağlamda dil üzerindeki sosyolojik etkilerden söz etmek doğru olacaktır. 9.-14. yüzyıllar arasına yerleştirilen Eski Fransızca döneminde Latince’den Fransızcaya belirgin bir değişim gözlenmektedir. Sözcüklerin son ekleri ve okunuşları Fransızcaya uyarlanmıştır.

³⁹ Bayrav, Süheyla, Chanson de Roland, Edebiyat ve Üslup Tahlili, Üçler Basımevi, İstanbul, 1947, s. 6.

⁴⁰ Birkaç ırkın kaynaşarak yeni bir ulus oluşturduğu zamanlarda ortaya çıkar. Örneğin Fransa’da Latinlerle Cermenlerin karıştığı 7. yüzyıl Charlemagne’a adanan “cantilène”leri doğurmuştur.

Orta Fransızca döneminde Île-de-France ve Orléans'da konuşulan bazı "langue d'Oïl" (Eski Kuzey Fransızca lehçesi) lehçeleri öne çıkarak Fransızcanın temelinde yer almıştır. Bu dönüşümde yönetimin merkezileşmesinin belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Île-de-France diğer taşra bölgelerini kendi bünyesinde topladığında Fransızca resmi kraliyet dili durumuna gelecek, "langue d'Oc" (Eski Güney Fransa lehçesi) lehçeleri de dâhil olmak üzere diğerleri ise taşra ağız durumuna düşeceklerdir. Orta Fransızcanın 14. ve 16. yüzyıllarda etkili olduğu görülmektedir. 16. yüzyılda Latinceden, komşu dil ve lehçelerden alıntılar göze çarpmaktadır. Latincenin izlerini taşıyan ve dönüşüm sürecindeki Orta Fransızca 17. yüzyılda artık çağdaş Fransızcaya doğru evrilmektedir.

Dante, Boccaccio, Petrarka gibi İtalyan yazarlar antik yazarlardan esinlenerek ulusal bir edebiyat oluşturmuşlardı. 1549 yılındaki Manifesto⁴¹ ile Joachim du Bellay, Ronsard ve arkadaşları Fransız diline aynı parlaklığı vermeyi amaçladılar. Bu amaçla yola çıkan Pleyad (Pléiade) Okulunun ilk öğretisi Fransızca'yı dili bozanlara, dejenere edenlere karşı korumaktı. Daha sonra ise dili zenginleştirmek yani İtalyanların kendi dilleri için yaptıkları gibi Antik yazarları (Virgilius, Horasius, Catulle, Ovide) taklit ederek dili zengin bir edebiyatla süslemektir. Bu akım "Défense et Illustration de la Langue Française" (Fransız Dilinin Korunması ve Zenginleştirilmesi) adıyla bilinmektedir. Pléiade Okulunun amacı dili, ulaştığı evrensellikten dolayı bilim ve sanat dili durumuna gelmiş olan Latincenin etkisinden kurtarmak, bilim ve sanat adamlarını Fransızcaya yönlendirerek yapıtlarını ana dillerinde oluşturmalarını sağlamaktır. Dilin "zenginleştirilmesi" konusunda ise yapılması gereken sözcük sayısını arttırmaktır. Bu amaçla kullanımdan düşmüş eski sözcükleri yeniden almak, Rabelais ve daha önce Montaigne'in kullandıkları taşra lehçelerinden ve yalnızca uzmanlarca kullanılan teknik sözcüklerden yararlanmak, yeni sözcükler türetip kullanmak düşüncesindeydiler.

17. yüzyıl dil üzerine çalışmaların yoğunlaştığı bir dönemdir. "Dili iyi kullanma ideali" döneme damgasını vurmuştur. "Fransız Akademisi", dönemin ünlü "Salonları", Malherbe, Vaugelas gibi yazarlar dili taşra şivelerinin etkisinden kurtarmak ve arındırmak amacındaydılar. Bu da doğal olarak sözcük dağarcığında bir yoksullaşmaya yol açmıştır.

Merkezleştirici eğilimleriyle büyük "Fransız Devrimi" (1789) nden sonra ancak Fransızca ulusal dil olma yoluna girebilmiştir.⁴²

Bütün bir grup insanın bir günden ötekine konuşma alışkanlıklarını değiştirmesi beklenemez. Değişiklikler birbiri ardınca ve yavaş yavaş ortaya çıkmakta ve ancak yüzyıllar içerisinde tamamen ayrı bir şekil oluşacak biçimde yığılmaktadır.⁴³

⁴¹ Lagarde, André, Michard, Laurent, XVI. Siècle, Textes et Littérature, Editions Bordas, Paris, 1970, s. 91-92.

⁴² Tahir, a.g.e., s. 20.

⁴³ Porzig, a.g.e., s. 85.

Latince her zaman söylendiği gibi bir “ölü” dil değildir. Günümüze değin kuşaktan kuşağa aktarılmış ve konuşulmuştur. İki bin yıldan fazla bir zaman önce Batı ve Orta Avrupa’da oturan insanların büyük bir bölümü Keltçe konuşuyordu. 5. yüzyılda Yunanlı gezgin Herodot Keltlerin İspanya’nın güneyinde yerleşmiş olduklarını söyler. Avrupa’yı işgal etmişler ve bu dönemde bütün Galya Keltleşmişti.⁴⁴ Ancak birkaç yüzyıl içinde Roma egemenliğinin etkisiyle Latin dilini aldılar ve Keltçe tamamen silindi. Latince de o bölgelerde söz konusu süre içerisinde çok büyük değişikliklere uğradı.⁴⁵ Bu arada ağızları gelişip bağımsız diller olmuşlardır. Dolayısıyla İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, Portekizce ve Romence Latincenin Roman dilleri denilen bugünkü çağdaş biçimlerinden başka bir şey değildir.⁴⁶ Roman dilleri aslında Latince halk dilinin geliştirilmiş lehçeleridir.⁴⁷ Böylelikle dil değişmelerinde başlıca nedenlerden birisi olarak dilin yabancı bir halka aktarılması görülmektedir. Bu süreçte insanlar yeni dili benimseyip eski dillerini unutmaktadır. Örneğin 4.-6. yüzyıllarda Kavimler Göçü sırasında Avrupa’nın birçok ülkesi Germanlar tarafından istila edilmiş ve bu ülkelerden bir kısmında insanlar Latinceyi bırakıp Germanca, buna karşılık başka bazı bölgelerde de tersine Germanlar kendi dillerini bırakıp Roman dilini öğrendiler.

Dil yalnızca geleneği korumakla kalmayıp dilin kendisi de aynı zamanda bir halkın tarihteki bütün değişik durumlar boyunca geleneğidir, insan topluluklarını halk ya da ulus biçiminde kenetleyen en büyük güçlerden birisidir.⁴⁸ Tarihteki gelişme aşamalarıyla Latinceden Fransızcaya Fransızların ulusal dilleri de geleneklerini ve tüm birikim ve deneyimlerini bugüne taşımışlar ve ulusal bütünlüklerini korumayı başarmışlardır.

SONUÇ

Dil insanlığın gelişmesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Yüz binlerce yıllık insanlık tarihinin bir sonucudur. Aynı zamanda tarih içerisindeki yüz binlerce yıllık insanlık serüveninin günümüze aktarılmasını sağlayan en önemli etkidir. Toplumda olan değişmeler, kültür ve düşünce alanındaki gelişmeler dilin gelişimini açıklamakta, bu çok yönlü gelişim süreci ise tarih ögesi çerçevesinde gerçekleşmektedir. Geçmişten yeniden canlandırmak ve tarihsel birikimi geleceğe aktarmakla ilgili olarak “uzun dönem” bağlamında ortaya Braudel’in kavramlaştırdığı “tarihsel yapı” söz konusu olmaktadır. Fransız Annales Okulunun kurucuları olan Marc Bloch ve Lucien Febvre ise “toplumsal tarih”i “toplumla ilgili tümel bir tarih anlayışı”na dönüştürmüşlerdir.

⁴⁴ Miquel, a.g.e., s. 20.

⁴⁵ Porzig, a.g.e, s. 103.

⁴⁶ A.e., s. 74.

⁴⁷ A.e., s. 64

⁴⁸ A.e., s. 102.

Öte yandan tarihsel yapı içerisinde yaşananları toplumsal tarih boyutuna taşımak söz konusu olduğunda ise dilin en önemli işlevlerinden birisi olan saptama işlevi devreye girmektedir. Çünkü ancak dil, düşünüleni ve görüleni yani soyut ve somut olanı saptayabilmekte ve bunun kuşaktan kuşağa aktarılmasına hizmet etmektedir. Böylelikle bir kuşağın başarılarından bir sonrakinin ya da çok sonraları gelen kuşakların yararlanması sağlanmaktadır. Bu aktarım sürecinde deneyimler de işin içine girmekte ve geçmişten geleceğe bir bütünlük ortaya çıkmaktadır. İnsan bilgisi ve deneyimi, dilin sözlü ve yazılı olarak saptama işlevi olmadan kuşaktan kuşağa geçemeyecek ve insan da tarihsel bir varlık olamayacaktı. Her kuşak ancak kendi zamanı içine kapanıp kalan bir varlık olacaktır.⁴⁹ Olayların saptanmasında dil ve tarih olmazsa olmaz işlevleri bulunan, birbirini bütünlleyen, biri diğeri olmadan işlev göremeyen iki önemli toplumsal kurum olarak ortaya çıkmaktadır.

Ziya Gökalp dili kültürün temel ögesi sayar. Çünkü dil duygu ve düşüncenin kalıbı gibidir. Bir ulusun bütün duygu ve düşünce hazinesi, tarihsel süreçteki kazanımları, deneyimleri, geçirdiği toplumsal dönüşümler bu kalıba dökülerek coğrafyadan coğrafyaya ve kuşaktan kuşağa aktarılır.

Her ulus dilini ve kültürünü yüzyıllar boyunca yoğurur. Bu sırada akan bir ırmak gibi içinden geçtiği her topraktan, yani başka toplumların kültür ve uygarlıklarından birtakım öğeleri alır, özümser. Bu bakımdan her ulusun dili, o ulusun çağlar boyunca yaşadığı tarihin adeta özeti gibidir. Dil ile tarih ve kültür arasındaki ilişkiyi bilen dili tek başına almaz. Zira dilde her sözcüğün yazılış, ses, biçim ve anlamını belirleyen tarih ve kültürdür.⁵⁰

Sonsöz olarak Galyalıların atası Keltlerden, Fransızların atası Galyalılarından, Fransa'ya adını veren Franklardan başlayarak dünya tarihini derinden etkileyen 1789 Fransız Devrimi ve Fransızları tarih sahnesinde var eden diğer toplumsal hareket ve tarihsel olaylarda Fransız dilinin ve toplumsal tarihinin izini sürmek mümkündür.

⁴⁹ Üçok, Necip, Genel Dilbilim (Linguistik), Ankara 1947.

⁵⁰ Kaplan, Mehmet, Kültür ve Dil, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 139-141.

KAYNAKLAR

- Akarsu, Bedia, **Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.
- Akgür, Zeynep Gökçe, Özer, Emine Nilüfer, **"Dil Kullanımına Göre Toplumsal Farklılaşma"**, Sosyoloji Yazıları I., Kızılelma Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Mart 2007.
- Bayrav, Süheyla, Chanson de Roland, **Edebiyat ve Üslup Tahlili**, Üçler Basımevi, İstanbul, 1947.
- Ergun, Doğan, **100 Soruda Sosyoloji El Kitabı**, 5. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Hobsbawm, E. J., **"Toplumsal Tarihten Toplumun Tarihine"**, Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde, Derleyen Ali Boratav, 1. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, Eylül 2007.
- Kaplan, Mehmet, **Kültür ve Dil**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kıran, Zeynel, **Saussure'den Günümüze Dilbilim Akımları**, Yabancı Diller Kitap ve Yayın Merkezi, Erol Matbaası, Ankara, Ocak 1986.
- Lagarde, André, Michard, Laurent, **XVI. Siècle Textes et Littérature**, Editions Bordas, Paris, 1970.
- Lagarde, André, Michard, Laurent, **XVII. Siècle Textes et Littérature**, Editions Bordas, Paris, 1970.
- Miquel, Pierre, **Histoire de la France, Des Gaulois à Napoléon**, Tome I., Editions Marabout, Belgique, 1976.
- Özdem, Ragıp, **Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir Bakış**, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara, 1944.
- Porzig, Walter, **Dil Denen Mucize**, II. Cilt, Çeviren Vural Ülkü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Saussure, Ferdinand de, **Cours de Linguistique Générale**, Editions Payot, Paris, 1972.
- Tahir, Kemal, **Dil Dosyası**, Bağlam Yayınları, 1. Baskı, 1989.
- Üçok, Necip, **Genel Dilbilim (Linguistik)**, Ankara, 1947.
- Vardar, Berke, **Tarihsel Dilbilim Ders Notları**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak., Fransız ve Roman Dil ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul, 1981.